

A BATTHYÁNY-MISEKÖNYV
MAGYAR NAPTÁRA ÉS LAPSZÉLI JEGYZETEI.

DR. ZOLNAI GYULÁTÓL.

(Színes melléklettel és a szöveg közt 1 hasonmással.)

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának *Quart. Hung.* 386. jelzetű kódexéről régóta tudva van, hogy egy egészen magyarúl írt naptárt s a lapszéleken több magyar jegyzetet tartalmaz. Azt is tudjuk, hogy e kézirat, *Batthyány Boldizsár misekönyve* 1489-ből, tehát oly századból való, a melynek emlékei már régiségiüknél és számuk csekély voltánál fogva is különösebb figyelmet érdemelnek.

Et sic
est finis in Prozeugh in feria sexta
ante festum Ste Lucie virginis: Anno
domini millesimo octingentesimo
octuagesimo nono sub egregio dno
Balthasar de Batjan Capitanei eiusd
civitatis et Castri Prozeugh per me
Anthonium literarum nobilem &
Francis existens pnes Allamzagalm

A kódexet tudvalevőleg Batthyány Boldizsár kőszegi kapitány számára nemes Fáncsi Antal deák írta, ki a 148. lapon az itt hasonmásban közölt rubrumban nevezi meg magát.¹ Tőle szár-

¹ Bibliografiai leírását adják: Mátray Gábor, Régi magyar naptárak (Magyar Akadémiai Értesítő, 1853. 26.); Toldy Ferencz, A magyar nemzeti irodalom története (3. kiad. Pest, 1862.) II. 101., és Knauz Nándor, A magyar egyház régi szokásai. (Magyar Sion 1868. 810.) L. még a közlő munkáját: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 27. l.

maznak a naptári rész és a magyar széljegyzetek, mik közül az előbbinek kiváló becset ad az a körülmény, hogy benne a régi magyar onomastikon gazdag készlete maradt reánk.

A nyomtatványok korát megelőző időből (1533 előtről) eddig a következő *magyar naptárak*, illetőleg *csíziók* voltak ismeretve és kiadva:

1. *Csízió a XV. század második feléből*, a M. Tud. Akadémia könyvtárának egy 1462-iki latin kódexében.¹

2. *A Münchener Codex magyar naptára*, 1466-ból.²

3. *A Winkler-Codexbeli naptár* 1506-ból.³

4. *A Peer-Codex csíziója* a XVI. század elejéről.⁴

Ezekhez mint érdekes és becses anyag járulhat most az ezúttal először közlendő 1489-iki magyar naptár Batthyány Boldizsár misekönyvéből.

A kódex magyar naptára és lapszéli jegyzetei, nyelvemlék voltukat tekintve, a szóalakok régiessége s főkép a keresztnévek régi magyar formái miatt érdemelnek figyelmet. Ez utóbbiak annyival fontosabbak, minthogy ezen idegen eredetű s hangtörténeti szempontból igen tanulságos neveknek legrégebb alakjai mindeddig nincsenek összegyűjtve.

Nyelvemlékünket itt közöljük betű szerint, s a közlés módjáról a következőket jegyezzük meg. Az *y*-ről a kettős pontot mint jelentéktelen dolgot elhagytuk s a kétféle *s* (*f* és *s*) megkülönböztetését mellőztük. A vörössel írt napokat és megjegyzéseket ritkított szedéssel tüntetjük föl. (A 40. lapon kezdődő lapszéli jegyzetek mind vörössel vannak írva.) A napjelentő betűket egyszerűen a nap számával cseréltük fel, s ezt mint a nyelvemlékhez nem tartozót fél rekeszbe tettük. A feloldott rövidítéseket a kisebb alakú betűk jelzik. Még megjegyezzük, hogy közlésünk az eredetit a sorok megtartásával adja.

A szükségesnek mutatkozó nyelvi és tárgyi észrevételeket lap alatti jegyzetekben tesszük meg, az eredeti kiejtésre nézve azonban »Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig« cz. munkánkban II. fejezetére (10 –21. ll.) utasítjuk az olvasót.

¹ Repertoriumát I. idézett munkánkban 26. l.

² L. ugyanott 141. l.

³ Ugyanott 29. l.

⁴ Ugyanott 40. l.

a) *A naptár.*

3. lap.

Bodog Azzon ho

- 1] kyskarachon napia
- 2] Zenth ystwan protelmartel¹ octawa²
- 3] Zenth Janos ewangelista octaua
- 4] Apro zentek octava
- 6] Vyz keresth napia
- 10] Heremthe³ zenth pal napia
- 13] Wyz keresth octauya
- 17] Zenth Antal napia
- 18] Zenth priska⁴ Azzon napia
- 20] Zenth ffabyan Sebestyen napia
- 21] Zenth Annos⁵ Azzon napia
- 22] Zenth Vince martel napia
- 25] Zenth pal fordolatya⁶ napia
- 28] Zenth Agnes Azzon octauaya

K

Adwenth

¹ Tollhiba *protomartel* helyett, a mint alább található. A szó második fele, mely külön is megvan, *mártély*-nak vagy *mártél*-nek olvasandó s a. m. mártír (lat. *martyr*). V. ö. Nyelvtörténeti Szótár.

² E szó háromféle alakban fordul elő nyelvemlékünkben, u. m.: 1. *octawa*, *octava* v. *octaua* olv. oktáva; 2. *octauya*, *octawya*, olv. oktávja; 3. *octauaya*, *octawaya* olv. oktávája. Mind a három alak, tehát az oktáva is, összefüggésénél fogva személyragosnak tekintendő.

³ Olv. eremte, v. heremte a. m. remete. A szókezdő *h* valószínűleg a középkori latin ortografiában sokszor található fölösségnek átvétele. Maga az *eremte* alak az eredeti latin *eremita*-hoz még egészen közel áll. Máshonnan eddig nem ismertük.

⁴ A latin *Prisca*, régi magyaros ejtése szerint *Priska*, később népetimológiával *Piroská*-vá lett.

⁵ Olv. Ánnos, a. m. Ágnes. A Münchener Codex naptárában is *Annos zuz* v. i. Ánnos szűz. Az *Agnes* alaknak a mássalhangzók assimilatiójára nézve olyan változata, mint a *tegnap* mellett a népies *tennap* ejtés. A második szótág *e* (illetőleg zárt *ē*) hangja a mélyhangu *á*-hoz alkalmazkodva lett *o*-vá. Ugyaneh hó 28-ika alatt a mai *Agnes* alakot találjuk.

⁶ *Szent Pál fordolatja*, a. m. a mai Pál fordulása. A Münch. Cod. naptára szerint: *Sz. Pál megfordolatja*.

4. l.

Beyth ele ho¹ hwzon nolchNapoht tharth².

- 1] Zeenth Brigyda Azzon napia beyth
- 2] Gertya Zentele Bodog Azzon napia
- 3] Zenth Balas pispek napia
- 5] Zenth Agatha³ Azzon napia
- 6] Zenth Dorotya Azzon napia
- 9] Zenth Apalina⁴ Azzon napia
- 10] Zenth Kolos⁵ Azzon napia
- 14] Zenth Balynth martel napia
- 16] Zenth Julian⁶ Azzon napia
- 22] Yzekes⁷ Zenth peter napia Thawaz
- 23] Vigilia
- 24] Zenth Mathias Apastal napia

B

Beyth

¹ Oliv. bëjt-elé-hó, a. m. bëjt-elő-hó, v. i. a nagybëjt első hava.

² A. m. foglal magában. V. ö. Nyelvtörténeti Szótár.

³ A. m. Ágota. A Münch. és Winkler-Codex naptáraiban *Agotha*.

⁴ A. m. Apollonia. A Münch. és Winkler-Codexben *Apalin*, illetőleg *Appalyn*.

⁵ A. m. Scholastica. Így az említett két naptárban is.

⁶ A. m. Juliana. A Winkler-Codexben *Iuliana*, a Münch. Codex azonban *Iulianus* záz-et ír.

⁷ Oliv. *Izékës* v. *Iszékës* (azaz *üszökös*, *üszögös*). A latin ünnepnév (*Cathedra S. Petri*) után „Székes Sz. Péter”-t váránk s a Münch. Cod. valóban azt írja: *Szent Péter széke ülete*. A Winkler-Codex azonban már *Üszögës* (azaz *üszögös*) *Szent Péter*-t ismer s ugyanezt találjuk Slovacius *Iudicium*-ának magyar fordításában is (Bártfa, 1583.). A napnak ez elnevezései (izékes v. üszögös) bizonyára valami gazdasági szokással függnék össze (vö. *Gyümölcsoltó Boldogasszony*, *Sarlós Boldogasszony*), ámbár azt a lehetőséget sem tarthatjuk kizártnak, hogy az eredeti *Székes Sz. Péter*-nek népetimologia útján való elferdítése hozhatta létre az *izékes* v. *üszögös* kifejezéseket.

5. l. Beyth mas ho¹ harmych² egh
Napoht tharth

- 1] Zenth Albinus pispek napia
- 7] Zenth potenciana Azzon napia
- 12] Zenth Gergel papa napia
- 17] Zenth Gedrwta³ Azzon napia
- 21] Zenth Benedek Apatur⁴ napia
- 24] Vigilia
- 25] Gymelch olto Bodogh Azzon napia
- 27] Zenth Rubarth⁵ napia
- 30] Zenth cririnus⁶ martel napia

O

h w s w e t h

6. l. Zenth Gergh ho

- 4] Zenth Ambwrws⁷ pispek napia
- 9] Zenth Maria Egyptiaca⁸ napia
- 14] Zenth Tybwrcius es Vallerianus napia
- 24] Zenth Gergh martel napia
- 25] Zenth Mark Ewangelista napia
- 28] Zenth Vitalis martel napia
- 29] Zenth Peter martel napia

V

keresthyaro

¹ A. m. böjt-más-hó, v. i. a nagyböjt második hava.

² *Harmicz a harmincz*-nak közönséges régi változata. L. Nyelvtört. Szót.

³ A. m. Gertrud. A Münch. Codexben *Gedroé zuz*, a hol a név végén levő *c* hang csupán a kiejtést követő helyesírás következménye, a mennyiben *Gedrod* végső hangja a következő *szüz* szó kezdő *sz*-ével *c* hangot ad. A Winkler-Codexben s a Peer-Codex csizíójában *Gedrud*.

⁴ Azaz *apát úr*, v. i. apát. A Münch. és Winkler-Codexben csak *apat*, illetőleg *appath*.

⁵ A. m. Rupert. A Münch. Codexben *Lompert*.

⁶ Valószínűleg tollhiba *Quirinus* helyett.

⁷ A. m. Ambrus. A Winkler-Codexben: *Amborus*.

⁸ A latin alak megtartása. A Münch. Codexben: *Egyptomi Maria*.

9. l. Zenth Jakab hawa¹

- 1] Zenth ywan octawa vigilia
- 2] Bodogh Azzon napia Erzebeth
- 4] Zenth Orly² pispek napia
- 6] Zenth peter zenth pal octawya
- 8] Zenth kellen³ napia
- 11] Zenth Benedek napia
- 13] Zenth Margyth Azzon napia
- 15] Thyzenketh Apastal napia
- 17] Zenth Elek napia
- 22] Zenth maria magdolna Azzon napia
- 24] Zenth Krystina Azzon napia
- 25] Zenth Jakab Apastal napia
- 26] Zenth Anna Azzon napia
- 28] Zenth Pantaleo⁴ martel napya
- 29] Zenth Beatrix Azzon napia
- 31] Zenth German pispek napia

10. l. Kys Azzon hawa

- 1] Zenth peter waza zakadasa⁵ napia
- 3] Zenth ystwan protomartel theste leleti⁶ nap⁷
- 5] Hawy Bodogh Azzon napia
- 6] Wrnak zyne waltozatya napia
- 7] Zenth Affra Azzon napia
- 8] Zenth Cyryakus martel napia
- 9] Vigilia

¹ Az előbbi két hónap (május és június) hiányzik.

² A. m. Ulrik.

³ Olv. *Kellyén*, a. m. Kilián. A Münch. Codexben *Gel'len* azaz Gellyén.

⁴ Így a Münch. Codexben is; a. m. Pantaleon.

⁵ Olv. *vasa szakadasa*. A Münch. és Winkler-Codexben: *vasa szakadatja*. Közöségesen *Vasas Sz. Péter*.

⁶ A. m. teste meglelése. A Münch. Codexben: *tèste meglelètè*.

⁷ E helyett *napia*. A két utolsó betű nem fért bele a lapnak kivonolozott részébe.

- 10] Zenth lerinch martel napia
- 12] Zenth Kalara ¹ Azzon napia
- 13] Zenth Ipolth ² martel napia
- 14] Vigilia
- 15] Nag Azzon napia
- 17] Zenth Lerynch octawya
- 20] Zenth ystwan kyral napia
- 22] Nag Azzon octawya: Ewz
- 23] Vigilia
- 24] Zenth Bertalam ³ Apastal napia
- 28] Zenth Agoston doctor napia
- 29] Zenth Janos Baptista naka wagasa nap ⁴
- 31] Zenth pal pisek napia

11. l. Zenth Mihalhawa

- 1] Zenth Eged napia
- 7] Vigilia
- 8] Kys Azzon napia
- 14] Zenth keresth napia
- 15] Kys Azzon Octawaya
- 17] Zenth Lomperth ⁵ pisek napia
- 20] Vilgiia
- 21] Zenth Mate Apastal napia
- 24] Zenth Gelerd pisek napia

¹ Olv. Kalára, a. m. Klára. V. ö. *kaláris* e helyett *kláris*.

² A. m. Hippolytus. Ma *Ipoly*. A Winkler-Codexben *ipolyth* azaz *Ipolit* Nyelvemlékünk *Ipolyt* (vagy *Ipolit*) alakja a mai *Ipoly*-nak egyenes megelőzője, s végéről a *t* úgy kopott le, mint a hogy a régi *seholt*, *néholt*-ból *sehol*, *néhol*, a régi *mikort*-ból *mikor* lett.

³ A Winkler-Codexben is így. Ma *Bertalan*. Szóvégi *m*-jével az eredeti névhez még közelebb áll. (V. ö. Bartholomaeus.)

⁴ Azaz: nyaka vágása napja. Így a két említett codexben is. (A csonka *nap* alakra v. ö. fönt a hó 3-ikához szóló jegyzetet) A. m. Sz. János fővétele. V. ö. Nyelvemlékeink 259. lap.

⁵ A Münch. Codexben *Lampert*, a Winkler-Codexben *Lomperth*. Ma *Lambert*.

- 27] Zenth Kozma Damyan¹ napia
 28] Zenth Wyzlo² martel napia
 29] Zenth mihal Archangael³ napia
 30] Zenth Jeronimus⁴ Doctor napia

12. l. Mynd Zenth ho⁵
 nap XXXI

- 4] Zenth Fferench confessor napia
 9] Zenth Dyenes napia
 13] Zenth kalman martel napia
 14] Zenth Kalixtus papa napia
 16] Zenth Gal napia
 17] Zenth Adviga⁶ Azzon napia
 18] Zenth lukach Ewan ta⁷ napia
 21] Thyzen eg ezer zyzek napia
 26] Zenth Demeter martel napia
 27] Vigilia
 28] Zenth Symon Jude Apastal napia
 31] Zenth Bolffgank⁸ pispek napia

13. l. Zenth Andoryas⁹ ho
 nap XXX

- 1] Mynd Zentek napia
 2] Halotak napia

¹ Latin *Damianus*. A Winkler-Codexben is az eredeti névnek megfelelő mélyhangú alakot találjuk (*damyan*), a Münch. Codex azonban már *demiën-t* (azaz *Dëmjén*) ír, a melyből a mai *Dömjén* ejtés származik.

² A. m. Venczel. A Münch. Codexben *Wenceslaus*, a Winkler-Codexben *vencezlaus*.

³ Tollhiba *Archangal* vagy *Archangel* (azaz *arkangyel*) helyett, mely utóbbi ejtés a legrégebb emlékekben még közönséges. Az író előtt nyilván a két alak együtt lebegett s összevegyítette őket.

⁴ A Jeromosnak eredeti teljesebb alakja, latin *Hieronymus*.

⁵ A *ho* ismétlése tollhiba.

⁶ A. m. Hedvig.

⁷ Igy; tollhiba *Ewangelista* helyett.

⁸ A. m. Wolfgang. A *v*-nek *b*-re változása ismeretes német eredetű szavainkban.

⁹ A. m. András. A Münch. Codexben *Anderias* (a hó 30-ika alatt).

- 5] Zenth Ymre napia
- 6] Zenth lenard confessor napia
- 7] Zenth wylibald pispék napia
- 11] Zenth marton pispék napia
- 13] Zenth Bereck pispék napia
- 18] Zenth Marton pispék octawaya
- 19] Zenth Erzebeth Azzon napia
- 22] Zent Cecelle¹ Azzon napia
- 23] Zenth Celemen² papa napia Thel
- 25] Zenth Katherina Azzon napia
- 29] Vigilia
- 30] Zenth Andoryas Apastal napia

14. l.

Karachon ho
nap XXXI

- 4] Zenth Borbala Azzon napia
- 6] Zenth Miclos pispék napia
- 7] Zenth Andoryas Octawaya vigilia
- 8] Bodogh Azzon napia
- 13] Zenth lwchya³ Azzon napia
- 18] Zenth Ygnacius martel napia
- 20] Vigilia
- 21] Zenth Thamas Apastal napia
- 24] Vigilia
- 25] Karachon napia
- 26] Zenth Ystwan protomartel napia
- 27] Zenth Yanos Ewangelista napia
- 28] Apro Zentek napia
- 29] Zenth Thamas pispék napia
- 30] Zenth Daudid kyral napia
- 31] Zenth Silwester papa napia

¹ A Münch. és Winkler-Codexben is *e*-vel az első szótagban (a latin *Cecilia*-nak megfelelőleg): *Cécél'Ve* (azaz *Czëcz'lye*) illetőleg *Cecelye*, melyeknek *ly* hangja a latin *-lia* végzetből megmagyarázható.

² A Kelemen névnek *e*-*C*-vel való írását nyilván az eredeti *Clemens* hatásából kell magyaráznunk.

³ Oliv. Luczia; a latin alaknak még teljesen megfelel.

b) *A lapszéli jegyzetek*

40. l. Bodog Azzon miseye
 45. l. Harom Zenth kyalok miseye
 48. l. Istennek Zwchārol¹ walo miseye²
 55. l. Istennek thywis³ koronayarol valo mise
 59. l. Istennek eth⁴ mel seberel valo mise
 62. l. Zenth Rafael miseye
 68. l. Hwzon neg ffeyedelmek myseye
 73. l. : Zenth Soffya Azzon miseye:
 85. l. : Ez az thyzen harom mise kynek:
 : ffelewl mondatik meg yzaga:⁵
 : wiz keresth napyara valo mise:
 89. l. : karachon napan haynal mise:
 93 l. : Karachon napan nag misere valo:
 98. l. Adventban Bodog Azzon miseye
 102. l. : Apastalok miseye:
 105. l. Zenth haromsagh miseye
 107. l. Wr miseye
 110. l. : Zenth lelek myseye:
 114. l. : Zenth yanos myseye:
 116. l. halotak myseye
 119. l. Martelok myseye
 122. l. Ez az eth ewangelium
 128. l. Bynessek myseye
 132. l. Zenth yoseff myseye
 136. l. Kelewenrewl⁶ walo myse

¹ Olv. *szúcsááról* azaz szúcsájáról, a. m. lándsájáról. *Szúcsa* régi szó; gyakoribb alakja *csúcsa* (l. Nyelvtört. Szót. I. 461). Az *a* fölötti vízszintes vonás az *á* hang megkettőzését jelenti, s a régi nyelvben a birtokos ragnak eredetileg *-a -e* s nem *-ja -je* volt az alakja.

² Tollhiba *mise* helyett.

³ Olv. *tivis*, a. m. tövis. Közönséges régi alak. (l. Nyelvtört. Szót.)

⁴ A. m. öt.

⁵ Valószínűleg tollhiba *yozaga* azaz *jóságga* helyett, a mi a régi nyelvben jóságot, hasznót is jelentett (l. Nyelvtört. Szót.), a kódexnek illető helyén pedig (a 84—85. ll.) tényleg e tizenhárom misének haszna van előadva.

⁶ Azaz *kelevényről* v. i. kelevény ellen.

140. l. Zenth Zydmond¹ myseye

144. l. ez Bodog Azzonnak foganatyarol valo²
mise

149. l. Kys Azzon miseye

150. l. Gerthya Zenthele bodog Azzon miseye

154. l. nag Azzon miseye

BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTŐI MŰKÖDÉSE.

DÉZSI LAJOSTÓL.

— Második, befejező közlemény. —

II.

A Bogáti Fazekas művei, mint fentebb is említettük, tárgy szerint három csoportba oszthatók, a mennyiben azok vagy historiás énekek, vagy morális célzatú elbeszélések, vagy a vallási lyra körébe tartoznak. E csoportosítás szerint ismeretjük egyes műveit, tekintet nélkül azok iratási vagy megjelenési sorrendjébe s tesszük ezt azért, mivel így összefüggő képet nyerhetünk a költő működéséről, sőt némileg költészete fejlődéséről is. Végül összefoglalólag adjuk a nyelvi és költői sajátágok ismertetését, úgy a mint az az egyes művekből elvonható.

A *történeti* vagy *historiás ének*-írás terén Bogáti Fazekas két művével szerepel, melyeknek csak egyike magyar tárgyú u. m. *Mátyás király*-lyal és *Castriot György*-gyel.

Az első nem önálló, egységes tárgyú mű, hanem egy már előbb megjelent verses magyar krónikának folytatása, a melynek Mátyás király története csak egy részét alkotja. Az eszme, hogy ilyen mű kiadására nagy szükség van, a leleményes könyvnyomtatónak, Heltainak fejében fogalmazott meg: a kivitel egy része Görcsöni Ambrusra, másik része Bogáti Fazekásra háramlott, a kik a feladatnak tölök telhető eredménnyel feleltek meg.

Midőn Heltai 1565-ben Bonfini Történetének egy addig ismeretlen részét adta ki »Historia inelyti Matthiae Hunnyadis« czímen,

¹ A. m. Zsigmond.

² A. m. fogantatásáról.